

<https://doi.org/10.62837/2026.2.190>

BAĞIRLI SAMİRƏ ABBAS QIZI
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Xarici Dillərin Tədrisi kafedrasının müəllimi
ms.samira.9292@mail.ru
Orchid number: 0000-0001-8957-2555

İSTEHZHA TERMINİ VƏ ONUN LİNGVİSTİK ASPEKTDƏ İFADƏSİ

Xülasə

Məqalədə yazıçıların ədəbi əsərlərində stilistik və konseptual istehza növlərinin korrelyasiyası ilə bağlı müasir baxışlar təhlil edilir, konseptual istehzanın əsas xüsusiyyətləri aşkar edilir, həmçinin onların müxtəlif reallaşdırma vasitələri - linqvistik və ekstralingvistik ilə korrelyasiyası göstərilir. Müxtəlif dilçilərin istehza və onun linqvistikadakı yeri, rolu və işlənmə şərtləri ilə bağlı fikirləri detallı bir şəkildə tədqiq edilir. Müasir dilçilik çərçivəsində istehza pragmatikanın əsas tədqiqat sahələrindən birinə çevrilmişdir. İstehzanın təsnifatı göstərir ki, o təkə üslubi bəzək deyil, mətnin semantik strukturunun və kommunikativ təşkilinin aparıcı komponentidir.

Açar sözlər: konseptual istehza, kontekstual istehza, yazıçıların dünyagörüşü və estetikası, istehza reallaşdırmasının linqvistik və ekstralingvistik formaları.

Baghirli Samira Abbas

THE TERM OF IRONY AND ITS EXPRESSION IN LINGUISTIC ASPECT

Summary

The article analyzes modern views on the correlation of stylistic and conceptual types of irony in the literary works of writers, reveals the main features of conceptual irony, and also shows their correlation with various means of realization - linguistic and extralinguistic. The views of various linguists on irony and its place in linguistics, its role and conditions of development are studied in detail. Within the framework of modern linguistics, irony has become one of the main research areas of pragmatics. The classification of irony shows that it is not only a stylistic decoration, but also a leading component of the semantic structure and communicative organization of the text.

Keywords: conceptual irony, contextual irony, writers' worldview and aesthetics, linguistic and extralinguistic forms of irony realization.

Багирли Самира Аббас

ТЕРМИН ИРОНИЯ И ЕГО ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Резюме

В статье анализируются современные взгляды на соотношение стилистического и концептуального типов иронии в произведениях писателей, раскрываются основные черты концептуальной иронии, а также показывается их взаимосвязь с различными средствами реализации – лингвистическими и экстралингвистическими. Подробно рассматриваются взгляды различных лингвистов на иронию, её место в лингвистике, её роль и условия развития. В рамках современной лингвистики ирония стала одним из основных направлений исследований прагматики. Классификация иронии показывает, что она является не только стилистическим украшением, но и ведущим компонентом семантической структуры и коммуникативной организации текста.

Ключевые слова: концептуальная ирония, контекстуальная ирония, мировоззрение и эстетика писателей, лингвистические и экстралингвистические формы реализации иронии.

İstehza dilçilik elmində hələ də tədqiq edilən vacib dil vahidlərindən biridir. Bu səbəbdən də məqaləmizdə onun tarixinə, növlərinə və linqvistikadakı yeri bəzəsində məlumatlar öz əksini tapmışdır. İstehza termini öz adını qədim yunan komediyasında çəkilmiş Eiron personajından götürür. Eiron, həqiqi hisslərini gizlətmək üçün əsas olmayan inancları və fikirləri ifadə edir. Bu termin həm də həqiqəti gizlətmək mənasını verir. Merriam Webster (MW) lüğətinə görə, istehza “sözlərin əsas mənasından başqa bir şeyi və xüsusən də hərfi mənanın əksini ifadə edir” kimi müəyyən edilir. Eyni lüğətdəki başqa bir tərifdə isə istehzanın çox vaxt gülməli olmaq üçün işlədildiyi qeyd olunur.

Əsərin estetik və ədəbi-bədii sistemində istehzanın müstəsna mühüm rol oynadığını düşünməyə çox böyük əsaslar var; bədii mətnlərdə xüsusi çəki daşıyan elementlərdən biri hesab olunur. Həmişə subyektiv-qiymətləndirici modallığın həyata keçirilməsi vasitəsi olan istehza müəllifin qiymətləndirmə mövqeyinin bədii formasını ifadə edir. İstehzanın rolu və bədii əsərin quruluşundakı yeri istər ədəbi tənqiddə, istərsə də ədəbi-linqvistik sahədə çoxsaylı tədqiqatların mövzusu olmuşdur. Bir sıra tədqiqatçılar müasir bədii ədəbiyyatda, xüsusən də ingilis dilində istehzanın getdikcə artan rolunu və əhəmiyyətini vurğulayırlar.

Beləliklə, bədii əsərdə istehza daha geniş və əhəmiyyətli məna daşıyır - əsərə xüsusi rəng qatır, müəllifin ətraf aləmlə bağlı olan düşüncələrini özünəməxsus şəkildə üzə çıxarır. Belə olan halda biz deyə bilərik ki, istehza sadəcə nitq obrazı deyil, yazıçının həyatla bağlı təsvirlərinə rəhbərlik edən bədii prinsipdir.

Hər hansı bir ifadənin yalnız vahid kontekstdə düzgün şərh edilə biləcəyi şübhəsizdir. B. A. Larin sözlə bədii mətn arasında əlaqəni sözlərin estetik istifadəsinin əsas xassəsi hesab edirdi: "İnsan nitqin real və məntiqi məzmunu ilə yanaşı, onun bütün psixi təsirini, xüsusən də mənə çalarlarını bir an belə gözdən qaçırmamalıdır". [5, s.19]

H.Vaynrixin istehzanın təhlilinə xüsusi uyğun görünən fikrini qeyd edək: "Linqvistik təhlildə istər situasiya, istər linqvistik, istərsə də metalinqvistik hadisəni kontekstlə əlaqələndirmək çox vacibdir." [3, s.375]. İronik mənaya gəlincə, onun təcəssümü dil vahidlərinin icra prosesi zamanı konnotativ və assosiativ mənalar əldə etmək qabiliyyəti ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Nitq səviyyəsində, Q.V.Kolşanski tərəfindən ifadə edilmiş başqa bir vacib ifadə var: "İstənilən nitq reallığın müəyyən fraqmentlərini əks etdirən məzmunu malikdir. Bu, nitqin substansial (ontoloji) mənasıdır. Lakin nitq adətən kommunikativ akt çərçivəsində baş verir, burada nitqin substansial mənası digər nitqlərin mənaları ilə qarşılıqlı əlaqəyə girir və özünün relyasiya xüsusiyyətlərini qazanır. İstənilən nitq, sanki, iki nüans əsasında formalaşır: ifadə edilən faktlara və digər nitqlərin mənalarına əsasən."

Faktlarla ilə sıx əlaqəli olan istehzal mənənin əmələ gəlməsinin ikinci aspekti nitqin kommunikativ fokusu ilə bağlıdır. Tədqiqatın bu mərhələsində nitq strukturunun və müəyyən bir dil vahidinin ünsiyyət məqsədi ilə arasındakı bağlılıq danılmazdır. Yazılı mətn həmişə pragmatikdir, baxmayaraq ki, məqsədini həmişə birbaşa və dərhal açıqlamır. Mətn daxilində istehza daha çox müəllif tərəfindən planlaşdırılır, əvvəlcədən düşünülmüş plana uyğun olaraq yenilənir və bu səbəbdən də mətni təşkil etmə üsulundan asılıdır. İronik mənənin tətbiqi aşağıdakı sxemə uyğun baş verir. İstehzal mətn yaratmaq məqsədi - şüur səviyyəsində və dil səviyyəsində fəaliyyət göstərən obyektiv normalara uyğun olaraq müəyyən bir kontekstin inşası, bu semantik quruluşun tərkib hissəsidir. V. Vinogradov qeyd edir ki: "mətnin məzmunu müəllifin ona münasibətinin ilə əlaqəlidir" [4, s.203]

İstehzanın mürəkkəb mədəni fenomen, ətraf aləmdəki obyekt və hadisələrin mənasını aşkar etməyə xidmət edən fəlsəfi və estetik kateqoriya kimi şərhindən əlavə, ona komediyanın bir forması, dünyanı qavramağın başqa bir yolu kimi baxan dilçilər də var. İstehzanın tədqiqindəki bu geniş yanaşma dilçiləri onu mətnlərin stilistikasında və dilçiliyində estetik kateqoriya kimi daha dərinlən araşdırmağa vadar etmişdir, çünki istehzanı yalnız stilistik bir vasitə kimi araşdırmaq tədqiqatları dil vahidlərinin konkret, kontekstual təzahürlərində öyrənilməsinə imkan yaradır.

Eyni zamanda, istehzanın ideoloji aspekti tədqiqatçının əhatə dairəsindən kənar qalır. Lakin onu müəllifin dünyagörüşünün bir elementi kimi müəyyən etmək daha yüksək səviyyədə mətn təhlili tələb edir ki, bu da onu mətnə müəllifin reallığı qiymətləndirmək qabiliyyəti ilə əlaqəli gizli mənalar yaradan mətn kateqoriyası kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. İstehzanın bu nöqteyi nəzərdən təhlilinə S.

Poxodnya , Yu. V. Kamenskaya, O. Yermakova və başqalarının əsərlərində rast gəlmək olar.

İstehza haqqında danışarkən dilçilikdə onun ən azı üç fərqli növünün olduğu qeyd edilir: faciəvi, şifahi və situativ olmaqla üç əsas növü var. Kreuz və Roberts qeyd etmişlər ki, istehzanın başqa növləri də mümkün olsa da, bu üç növ istehzanın əsas təsviridir və hər birinin ümumi bir xüsusiyyəti var: düşüncələrlə ilə reallıq arasında uyğunsuzluq. Aşağıda istehzanın üç növünün qısa təsviri verilmişdir:

Faciəvi istehzada oxucu obrazdan bir addım öndə olur və baş verəcək hadisələr barəsində öncədən məlumatlı olur. Müəllif bəzi detalları sadəcə təsvir edərək imkan yaradır ki, onun oxucuları obrazdan əvvəl baş verəcəkləri anlasın və personajların hadisə qarşısındakı duyğularını təxmin etsin. İngilis ədəbiyyatında faciəvi istehzanın ustası Vilyam Şekspir hesab edilir. Demək olar ki, onun bütün əsərlərində faciəvi istehza nümunələrinə rast gəlinir.

İstehzanın digər bir növü şifahi istehzadır. Bu növ ən çox istifadə ediləndir, çünki gündəlik danışmaq dili ilə çox bağlıdır. Tərif isə çox sadədir: şifahi istehza demək istədiyimizdən fərqli bir şey dediyimiz andır. Məsələn: yağışı sevməyən birinin yağışlı bir havada pəncərədən baxıb, "Necə də gözəl bir gündür!" deməyi şifahi istehzaya ən bariz nümunədir. Gündəlik danışmaq dilimizdə bunun kimi bir çox nümunələr var: " Bu gecə yenə çox işimiz var, səhərə qədər oyaq qalmaq lazımdır. Əla!" Onun istifadəsində məqsədlər müxtəlif ola bilər ki, bunlara gülüş yaratmaq, sosial və ictimai problemləri gülüş hədəfinə çevirərək həll etmək, obrazların çatışmayan cəhətlərini inkişaf etdirmək və s. daxildir.

Situativ istehza səbəb-nəticə əlaqələrinə və əsaslandırılıla bilən gözləntilərə zidd olaraq baş verən hadisələri əks etdirir. Şifahi istehza bir personajın sözlərinə aiddir, lakin situativ istehzada vəziyyət gözlənilənlərin əksinə olduqda baş verir. Bu istehza növünə də gündəlik həyatda çox rast gəlmək olar. Məsələn: pediatrın uşağının tez-tez xəstələnməsi və ya yangınsöndürmə məntəqəsində baş verən yanğın. Bu nümunələrin hamısında baş verənlər gözləntilərimizin əksinə olanlardır. Həyatda baş verənlərlə gözləntilər arasındakı ciddi fərq bu situasiyanın iştirakçıları üçün uğursuzluq deməkdir və ya onlarda ədalətsizlik hissi yaradır. Hadisələr situativ istehzanın iştirakçılarının əlində olmadan baş verir.

S.İ. Pokhodnya istehzanı mətn səviyyəsində ən uğurla tədqiq etmiş alimlərdən biridir. İstehzanın təhlilinə koheziya, retrospeksiya, perspektiv, altmətn və modallıq kimi mətn kateqoriyalarını daxil etməklə, istehzanın mürəkkəb formalarını öyrənmək mümkün olmuşdur. İstehzanın mürəkkəb mətn formalarının mövcudluğu, eləcə də onun reallaşmasında mətn vasitələrinin əhəmiyyətli rolu və mətnin ideoloji və məcazi strukturunda istehzanın xüsusi yeri haqqında nəticələr Pokhodnyanı 1984-cü ildə "ironik mənə" terminini elmi istifadəyə daxil etməyə vadar etmişdir.

Bu termin tədqiqatın əhatə dairəsinə mətnin daxil edilməsinə və istehzanın mətn formalarının araşdırılmasında geniş istifadəsinə imkan verir. Əslində, "mənə" termini

həm cümlələrə, həm də cümlələrdən daha böyük vahidlərə aiddir və tətbiq olunur. İronik mənə, məndə mənfi subyektiv-qiymətləndirmənin olduğu bir cümlənin bütövlükdə mətn daxilində ənənəvi və situasiya denotasiyaları (dil vahidlərinin adı və təsadüfi, hərfi və məcazi mənaları) arasındakı uyğunsuzluqdan yaranır. Terminin tətbiqi S. İ. Poxodnyaya istehzanı yeni bir prinsiplə - onun həyata keçirilmə şərtlərindən və metodlarından asılı olaraq iki növə təsnif etməyə imkan yaratdı. Hər bir növ xüsusi olaraq təşkil olunmuş kontekstlərdə reallaşır və parametrləri olduqca aydın şəkildə müəyyən edilir. Hər iki növ kommunikativ tapşırığı fərqli şəkildə yerinə yetirir və bu səbəbdən də bir qədər fərqli mətn strukturları yaradır və bununla da əsərin ideoloji və məcazi strukturunda fərqli yerlər tutur. Bu prinsip əsasən, istehza situativ və assosiativ olmaqla iki növə bölünür. Situativ istehza açıq-aşkar, emosional cəhətdən dolu bir istehza növüdür; dərhal tanınır.

Digər bir növ olan assosiativ istehza metod və tətbiqi baxımından xeyli mürəkkəbdir, eyni zamanda dil sistemindəki yeri baxımından daha əhəmiyyətlidir. Bu, sanki gizli, incə bir istehza növüdür, bu halda məcazi mənaların reallaşması tədricən baş verir, yeni mənalar tədricən ortaya çıxır. Yeni mənaların tədricən artması geniş kontekstlər tələb edir, buna görə də assosiativ istehza əksər hallarda meqa-kontekstdə reallaşır, yəni daha böyük nitq vahidlərində özünü göstərir. Assosiativ istehza müxtəlif dil səviyyələrində istifadə edilən üsullarla bütün mətn boyunca fəaliyyət göstərərək əsər daxilində obrazlar yaratmaq, müəllifin, personajların xarakteristikasını və onların öz dünyagörüşünü ifadə etmək üçün təsirli bir vasitə kimi xidmət edir. Assosiativ istehza əsərin ardıcıl sisteminin yaradılmasında digər istehza növlərinə nisbətən daha böyük rol oynayır. İstehzanın kontekst baxımından müəyyən edilmiş bir fenomen kimi araşdırılmasına J. E. Fomiçevanın əsərində rast gəlmək olar. Müəllif yazır: "İstehzanın komediya forması, idrak forması və reallığın əks olunması kimi spesifikliyi onun subyektiv təbiəti ilə müəyyən edilir." [6, s.15] Subyektin münasibətinə əsasən formalaşan istehza digər kateqoriyalardan fərqli olaraq konkret bir obyektə malik deyil, lakin istənilən şəxs, əşya və ya hadisə onun obyektinə ola bilər. İstehzanın formal unikallığı deyilənlərin birbaşa, hərfi mənası ilə onun yerləşdiyi kontekst arasında bir ziddiyyətin yaranmasını müəyyən edir.

Bəzi alimlərin fikrincə, istehza mətn daxilindəki gizli mənanı ifadə etməyin yollarından biridir. İstehza mətninin semantik qeyri-müəyyənliyi, müəllif tərəfindən müəyyən bir stilistik effekt yaratmaq məqsədi ilə qəsdən yaradılması xüsusiyyətinə malikdir. Bundan əlavə reallığın qiymətləndirici, tənqidi və emosional mənimsənilməsinin bir forması olan istehza ilə müəllifin yaradıcı mövqeyi, dünyagörüşü sıx əlaqədardır. Qeyd edilənlərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, istehza mətnin məzmun və semantik aspektlərinin təşkilində aktiv rol oynayır, bu tip implikasiyanın inteqral mənanın komponentlərindən biri kimi xüsusiyyətləri, hər bir inteqrasiya olunmuş hissənin mənasının əsərin semantik bütövlüyünü aşkar etməyə

xidmət etməsi, məzmunun reallığı anlamaq yolu kimi təsəvvür yaratması faktında özünü göstərir.

Yazıçının özünəməxsus üslubunda istehzanın rolu onun dünyagörüşünün əksi kimi məçhur dilşi alim Yu.V. Kamenskayanın da tədqiqat mövzusu olmuşdur. Müəllifin tədqiqatının nəticəsi belədir: "Bədi mətndə istehza iki formada mövcud ola bilər: stilistik vasitə kimi reallaşdırıla bilər və ya mətn səviyyəsində təzahür edə bilər; hər iki istehza növünün öz reallaşdırma vasitələri var və ədəbi mətndə spesifik funksiyaları yerinə yetirir."

20-ci əsrin son iki onilliyində istehza ədəbiyyatda dominant stilistik qüvvəyə çevrildi və şübhəsiz ki, həm əsrin əvvəllərində baş verən yeni sosial çevrilişlə, həm də global və daxili mədəniyyətdə post modernist poetikanın yayılması ilə əlaqələndirildi. İstehza şübhəsiz ki, mətnlər üçün mühüm təşkilati kateqoriya kimi xidmət etmək potensialına malikdir. İstehzanın mətn yaradan funksiyası onun mətnin semantik quruluşu və formal təşkilinin birləşdirici, konstruktiv elementi kimi xidmət etmək qabiliyyəti kimi başa düşülür. Biz geniş mənada, mətni bütövlükdə təşkil edən yaradıcı prinsip kimi istehzadan danışırıq. Beləliklə, iki anlayışı ayırd etmək zərurəti ortaya çıxdı: texniki vasitə kimi istehza, stilistik bir vasitə və nəticədə istehza – qarşılıqlı təsiri mətnin məzmun vəhdətini təmin edən bir sıra çoxsəviyyəli linqvistik vasitələrin yaratdığı istehzalılıq məna. Mətdə iki növ istehzanın mövcudluğunun qəbul edilməsi mətn təhlilinin daha dərin səviyyəsinə enməyə imkan verir, çünki ifadə səviyyəsi mürəkkəbliyi artdıqca məna çalarları daha müxtəlif olur və onların anlaşılması daha genişmiqyaslı kontekstlərin zəruri olması ilə təmin edilir. Bu, gizli bir istehza növüdür və gizli məlumatların tədricən artması ilə xarakterizə olunur. Bu tip istehza müəllifin idiostilinin bir hissəsidir, onların dünyagörüşünün bir hissəsidir. Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimiz iki növ istehzanı ayırmaq üçün əsas verir: stilistik istehza, trop və konseptual istehza, fəlsəfi həyat mövqeyi, müəlliflərin dünyagörüşü və estetikası, reallığa baxışı, ideoloji mövqeyi və düşüncə tərzini, eləcə də reallığa emosional-dəyər yanaşması ilə əlaqəli substantiv kateqoriya kimi təsvir olunur. Konseptual istehzanın bütün çoxsaylı xüsusiyyətləri bu fenomenin mahiyyətini tam əks etdirə bilər. Müəyyən etdiyimiz iki növ istehza müxtəlif tətbiq vasitələri ilə əlaqələndirilir - linqvistik və ekstralingvistik. Stilistik istehza yalnız linqvistik vasitələrlə reallaşsa da, ümumiləşdirici və integrativ istehza kimi konseptual istehza əsasən ekstralingvistik vasitələrlə reallaşır. İstehza ifadə vasitələrinin bu cür fərqləndirilməsi, müasir, effektiv şəkildə inkişaf edən elmdə-kommunikativ stilistikada qəbul edilmiş sözdə tənzimləyicilərin linqvistik/ekstralingvistik ifadə vasitələrinin dioxotomiyası ilə əlaqələndirilir və bu, mətnin ümumi kommunikativ strategiyası çərçivəsində ünvanlanan motivi dərk etməsinə əsaslanır. Tədqiqatçılar tənzimləyiciləri "müəllifin dünyagörüşünü və yaradıcı niyyətini əks etdirən spesifik mətn sisteminin məhsulu" kimi görürlər. Tənzimləyiciləri ifadə etməyin linqvistik vasitələrinə "ritmik-səs, leksik, morfoloji,

söz yaradıcılığı və sintaktik vasitələr" - yəni dilin bütün səviyyələrindəki vasitələr - daxildir, ekstralingvistik vasitələrə isə "kompozisiya, məntiqi və qrafik vasitələr" daxildir. Yazıçıların özünəməxsus üslublarının bir hissəsi kimi istehzanın spesifikliyi, stilistik istehza daxilində lingvistik ifadə vasitələrinin müxtəlif fəaliyyətində və konseptual istehzanın dildənkənar formalarında da özünü göstərir. İstehzanın ifadə vasitələrinin tərkibi tədqiqatçılar tərəfindən müəyyən edilmiş iki tənzimləyici təzahür üsulu ilə əlaqəlidir.

Aparılan tədqiqatın nəticəsinə uyğun olaraq deyə bilərik ki, istehza bədii və qeyri-bədii nitqdə ən mürəkkəb semantik-praqmatik hadisələrdən biridir və onun öyrənilməsi çoxşaxəli nəzəri cəhətləri tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Məhərrəm Hüseynov. (2010) "Səsin poeziyası" // Bakı – səh. 318
2. Арнольд И.В. (2002) Стилистика. "Современный английский язык" // Москва, 383 с.
3. Вайнрих Х. (1978) "Текстовая функция французского артикля" // Новое в зарубежной лингвистике. Москва., Вып. 8. с.19
4. Виноградов В. О. (1971) "Теории художественной речи" // Москва. с.240
5. Ларин Б. (1923) "О разновидностях художественной речи. Семантические этюды" // Русская речь. Вып. 1. Петербург. с 19.
6. Фомичева Ж. "Интертекстуальность как средство воплощения иронии в современном английском романе" СПб., 1992. С. 15.

Rəyçi: dosent Esmira Ağamirzəyeva